

УДК 336.225.4:336.71

ПОДАТКОВЕ НАВАНТАЖЕННЯ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ ЯК ІНДИКАТОР ЕФЕКТИВНОСТІ ЙОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ

БРЕЖНЄВА-ЄРМОЛЕНКО Ольга Василівна,

доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та обліку
Дніпровського державного технічного університету, м. Кам'янське

ХАЛЯВКА Макар Анатолійович,

магістрант Дніпровського державного технічного університету, м. Кам'янське
e-mail: mhaljavka@gmail.com

Анотація. Проведено дослідження поточних змін податкового законодавства щодо оподаткування банківських установ. Здійснено аналіз сучасного стану розвитку банківської системи за основними показниками, що впливають на формування податкового навантаження банківських установ. На основі відповідних статистичних даних визначено податкове навантаження з податку на прибуток у фінансовому результаті банків України за період останніх років. Розкрито роль податкового менеджменту в системі оптимізації податкового навантаження комерційних банків у межах чинного податкового законодавства.

Ключові слова: банки, оподаткування банківського сектору, податкове навантаження, податок на прибуток підприємств, податковий менеджмент.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації й посилення міжнародної мобільності капіталу, оцінювання рівня податкового навантаження банківського сектору набуває особливого значення, зокрема в умовах макроекономічної нестабільності, значних бюджетних дефіцитів та загострення боргових проблем.

Розвиток банківської системи в Україні відбувається за таких економічних умов, коли спостерігається домінування державних банків у банківському секторі з часткою капіталу понад 50%. Така ситуація спричиняє загрози для економіки держави в довгостроковому періоді, що вимагає передбачення майбутніх змін у зовнішньому середовищі та адаптації до них для успішного функціонування. До основних системних ризиків, які можуть вплинути на стан фінансової стабільності держави, слід віднести тиск на державний бюджет (високі витрати з державного бюджету на докапіталізацію банків), консервацію наявних неефективностей з управління витратами банків, а головне – імовірність виникнення фінансових і нефінансових втрат унаслідок здійснення податкової діяльності банку.

Аннотація. Проведено исследование текущих изменений налогового законодательства при налогообложении банковского сектора. Осуществлен анализ современного состояния развития банковской системы по основным показателям, влияющих на формирование налоговой нагрузки банковских учреждений. На основе соответствующих статистических данных определена налоговая нагрузка по налогу на прибыль в финансовом результате банков Украины за период последних лет. Раскрыта роль налогового менеджмента в системе оптимизации налоговой нагрузки коммерческих банков в рамках действующего налогового законодательства.

Ключевые слова: банки, налогообложение банковского сектора, налоговая нагрузка, налог на прибыль предприятий, налоговый менеджмент.

Ігнорування податкових ризиків у процесі управління фінансами банківського сектору може призвести до суттєвих негативних наслідків як у формі прямих втрат за фінансовими санкціями, так і у формі втраченої економічної вигоди через прийняття неефективних управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню податкового навантаження суб'єктів господарювання, а також питань, пов'язаних з удосконаленням методики розрахунку податкового навантаження та формування пріоритетів у процесі здійснення оподаткування банківських установ, присвячено багато робіт вітчизняних науковців, серед яких праці В. Андрущенка, В. Вишневського, Н. Євченко, Т. Єфименко, А. Крисоватого, І. Луніної, В. Мельника, І. Сала, А. Соколовської, В. Федосова, Л. Шаблистої та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У роботах учених досить обмежено окреслені теоретичні та методологічні проблеми щодо аналізу фінансових результатів діяльності банківських установ у частині формування податкового навантаження, специфіки

його визначення, зокрема не знайшли достатнього висвітлення питання недосконалості системи оподаткування в банківській сфері та необхідності її оптимізації. Все це обумовлює актуальність і необхідність подальших наукових пошуків.

Мета статті. Метою дослідження є висвітлення законодавчих змін щодо оподаткування банківських установ за основними податками, а також оцінка сучасного стану податкового навантаження з податку на прибуток у фінансовому результаті банків України.

Виклад основного матеріалу. Відновлення економічного зростання в Україні значною мірою залежить від ефективності та надійності банківської системи. Оскільки в ринковій економіці банкам належить особлива роль фінансових посередників, то монополізація у банківській сфері створює умови та можливості для перекладання податкового навантаження на клієнтів через зростання відсоткових ставок за користування кредитами, зниження ставок на депозити, збільшення комісійних тарифів тощо.

Податкове навантаження банку можна визначити як узагальнюючу характеристику впливу оподаткування на результати діяльності банку, що вказує на частку податкових платежів на користь держави (до бюджету та державних цільових фондів) [1, с. 47]. Здійснення податкової діяльності банку повинно забезпечувати не

стільки мінімізацію податкового навантаження, скільки підвищення ефективності функціонування банку в цілому, враховуючи його цілі та завдання.

Оподаткування банківської діяльності в Україні здійснюється за вимогами тих же законодавчих актів, що й оподаткування всіх інших юридичних осіб-суб'єктів господарювання [2]. Банки як фінансові посередники в економіці країни здійснюють специфічні операції, пов'язані з перерозподілом фінансових ресурсів із тих секторів економіки, де ці ресурси є тимчасово вільними, у сфері, де відчувається в них потреба, тобто діяльність банків суттєво відрізняється від діяльності інших підприємств. Тому в податковому законодавстві зазвичай прописуються окремі норми щодо оподаткування операцій фінансових установ, насамперед банків.

Безумовно, система оподаткування комерційних банків повинна виконувати не лише фіскальну функцію, а й стимулювальну – перерозподіляти кошти з фінансового сектору в сектор реальної економіки. Проте в останні роки сформувався від'ємний фінансовий результат діяльності банківського сектору, що пояснюється значним обсягом відрахувань до резервів на можливі втрати від активних операцій. За даними НБУ, 2017 року фінансовий результат роботи банків був від'ємним і становив 24 360 млн грн, а 2016-го збитки сягнули 159 388 млн грн (табл. 1) [3].

Таблиця 1

Основні показники діяльності банків України за 2013–2017 роки

Назва показника	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Кількість банків, які мають банківську ліцензію, од.	180	163	176	96	82
з них: з іноземним капіталом, од.	49	51	55	38	38
Доходи, млн грн	168 888	210 201	199 193	190 691	178 235
Витрати, млн грн	167 452	263 167	265 793	350 078	202 595
Результат діяльності	1 436	-52 966	-66 600	-159 388	-24 360
Рентабельність активів, %	0,12	-4,07	-5,46	-12,60	3,12
Рентабельність капіталу, %	0,81	-30,46	-51,91	-116,74	25,93

Слід зазначити уповільнення погіршення результатів діяльності банків України за результатами 2017 року. Свідченням позитивної динаміки є зростання рентабельності активів до 3,12% і рентабельності капіталу – до 25,93%. Разом з тим банківський сектор випадає з числа продуктивних платників податків і не виконує очікуване з огляду на їхній оборот фіскальне навантаження.

Тривалий час облікові підходи до формування банківських резервів та вимоги НБУ відрізнялись і призводили до відмінностей у розмірі

сформованих банками резервів у системі бухгалтерського обліку від резервів, сформованих з метою визначення бази оподаткування податком на прибуток підприємств. Резерви відносять до витрат банків і суттєво впливають на фінансовий результат та на об'єкт оподаткування податком на прибуток [4, с. 53].

З економічної точки зору об'єктом оподаткування є дохід, прибуток, майно, капітал або розмір споживання. Кожний податок, збір та обов'язковий платіж має самостійний об'єкт оподаткування, який визначається чинним податковим

законодавством. Об'єкт оподаткування чітко визначений у податковому законодавстві і безпосередньо стосується платника податку.

Значні зміни Податкового кодексу України (ПКУ), що набули чинності з 01.01.2015, об'єктом оподаткування податком на прибуток банків визначають фінансовий результат до оподаткування, сформований за даними фінансової звітності відповідно до МСФЗ, відкоригованого на податкові різниці, які передбачені ПКУ [5]. У чинній редакції ПКУ серед податкових різниць можна виділити ті, які є особливо актуальними для банківських установ: при формуванні резервів (+/-); за операціями з цінними паперами; за сумою боргових зобов'язань, що виникає за операціями з пов'язаними особами-нерезидентами та перевищує розмір власного капіталу більш ніж у 3,5 раза, сумою всіх відсотків за кредитами, позиками та іншими борговими зобов'язаннями (а також депозитами, операціями репо, фінансовим лізингом), що перевищує 50% суми фінансового результату до оподаткування, збільшеного на фінансові витрати і суму амортизаційних відрахувань за даними фінансової звітності.

Розглянемо вплив податкових різниць на об'єкт оподаткування податком на прибуток.

1. Різниці при формуванні резервів. Змінено розрахунок суми резервів, які можуть вноситися в оподаткування. Для розрахунку ліміту резервів застосовується одна з менших величин (п. 139.3.3 ПКУ): 20% сукупної балансової вартості активів (на період з 1 січня 2015 року до 31 грудня 2015 року – 30 відсотків, на період з 1 січня 2016 року до 31 грудня 2018 року – 25 відсотків), знецінення яких визнається шляхом формування резервів відповідно до даних фінансової звітності звітного періоду.

Підпункт 139.2.2 ПКУ доповнено новою різницею, що зменшує фінансовий результат до оподаткування, – на суму списаної дебіторської заборгованості (у тому числі за рахунок створеного резерву сумнівних боргів), яка відповідає ознакам безнадійної заборгованості.

Крім того, у новій редакції викладено підпункт 1 пп. 139.3.3 ПКУ щодо розрахунку перевищення розміру резерву банків та небанківських фінансових установ, який розраховується для визначення різниці, що збільшує фінансовий результат до оподаткування. Так, розмір перевищення резерву над лімітом визначається лише за оцінкою однієї величини і не потребує, як було передбачено раніше, порівняння резерву з величиною кредитного ризику за активами, визначеними на кінець звітного періоду відповідно до

вимог органу, що регулює діяльність банків, або органу, що регулює діяльність небанківських фінансових установ.

На 01.01.2018 банки зобов'язані здійснити перерахунок резерву за вимогами МСФЗ. Якщо сума резервів, перерахована за МСФЗ, не перевищує або дорівнює 30-відсотковому ліміту, така сума резервів і вважатиметься резервом, створеним на 1 січня 2015 року відповідно до нових правил ПКУ, а різниця (+/-), яка виникне між сумою резервів за МСФЗ і за правилами, затвердженими Постановою НБУ № 23 (втратив чинності), буде амортизуватися в податковому обліку рівними частинами протягом трьох років. Якщо сума резервів, розрахована за МСФЗ на 01.01.2015, перевищує 30-відсотковий ліміт, то сума такого перевищення не приймається в розрахунок коригувань оподаткованого результату на 01.01.2015, тобто фактично відбувається прощення.

Крім того, змінено правила використання страхового резерву, витрати на створення якого до 01.01.2015 вносилися в об'єкт оподаткування [6]. Правила списання безнадійної заборгованості за рахунок страхового резерву за умови прострочення кредиту або відсотків більше ніж на 180 днів, відповідно до вимог Постанови НБУ від 01.06.2011 № 172, для цілей оподаткування з 01.01.2015 не діють.

Списання активу за рахунок податкового резерву можливо лише за умови відповідності його оновленим у 2018 році ознакам безнадійної заборгованості, викладеним у п. 14.1.11 ПКУ. Суми резервів, використаних на покриття проблемної заборгованості, яка не відповідає наведеним вище критеріям, збільшуватиме фінансовий результат до оподаткування відповідного звітного періоду.

2. Різниці за операціями з цінними паперами. Спрощено податковий облік операцій із цінними паперами. Позитивний фінансовий результат не обкладається окремо податком на прибуток, як це було до 01.01.2015, а вноситься в загальний фінансовий результат до оподаткування:

- позитивний фінансовий результат від продажу цінних паперів вноситься в загальний результат до оподаткування;

- негативний фінансовий результат враховується в окремому обліку і може бути зарахований у зменшення позитивного результату наступних звітних періодів до повного закриття.

3. Різниці, що виникають при здійсненні фінансових операцій (ст. 140 ПКУ).

4. Податковий облік окремих операцій. На відміну від попередньої редакції, чинна не містить обмежень щодо внесення в об'єкт оподаткування податком на прибуток таких витрат: на організацію представницьких витрат; забезпечення співробітників форменим/спецодягом, взуттям, засобами індивідуального захисту; професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації співробітників (але при цьому, як і раніше, ці суми підлягають оподаткуванню ПДФО за умови відсутності контракту про відпрацювання у роботодавця не менше ніж три роки); витрати на відрядження співробітників, при цьому документальне підтвердження витрат і дотримання встановленого ліміту таких витрат необхідно для вилучення таких сум з оподатковуваного доходу фізичних осіб (п. 170.9 ст. 170 ПКУ).

5. Витрати за операціями з нерезидентами і трансферне ціноутворення (ТЦО). З 2018 року суттєво змінено умови оподаткування контрольованих операцій. Найголовніша зміна – переглянуто перелік платників, на яких поширюється трансфертне ціноутворення. Щодо визначення порогу контрольованості операцій, 50-мільйонний критерій у чинній редакції ПКУ скасовано. Вартісних критеріїв сьогодні два. У статті 39 ПКУ ці критерії викладені таким чином:

1) масштаб діяльності – річний дохід платника податків від будь-якої діяльності, визначений за правилами бухгалтерського обліку, перевищує 150 мільйонів гривень (за вирахуванням непрямих податків) за відповідний податковий (звітний) рік;

2) вартість операцій – обсяг таких господарських операцій платника податків з кожним контрагентом, визначений за правилами бухгалтерського обліку, перевищує 10 мільйонів гривень (за вирахуванням непрямих податків) за відповідний податковий (звітний) рік.

Як власники приміщень і земельних ділянок, банки стають платниками податку на майно (який тепер з 2015 року містить податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки і земельний податок), отже, мають ураховувати за-

значені платежі при оцінюванні загального рівня свого податкового навантаження. Об'єктом податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, з 1 січня 2015 року є всі об'єкти нерухомості – як житлової, так і нежитлової, у тому числі – їхня частина, що перебуває у власності юридичної або фізичної особи. Раніше об'єктом оподаткування була лише житлова нерухомість. Виняток становлять: держвласність; нежитлова нерухомість аграрного сектору, промисловості; мафи, кіоски, ринки; гуртожитки. Базою оподаткування є загальна площа об'єкта житлової та нежитлової нерухомості (в тому числі – її частина). База оподаткування визначається платником податку – юридичною особою самостійно на підставі документів на право власності на відповідний об'єкт.

Отже, підсумовуючи зміни в механізмі оподаткування банківського сектору, можна стверджувати, що в частині рівня податкового навантаження вони є справедливими для банків, але з огляду на загальну складну ситуацію в банківському секторі очікувано призведуть до прискорення падіння податкових надходжень до бюджету. Таким прикладом є хронічне недовиконання показників надходжень податку на прибуток до бюджету від банківського сектору [7], що підтверджує його низьку фіскальну ефективність для державного бюджету та невисокий регуляторний потенціал на відміну від розвинутих країн світу [8, с. 125].

Найважливішими показниками для оцінки ефективності функціонування банківського сектору в динаміці є: доходи, витрати, витрати на сплату податків (податкові платежі), витрати на оплату праці, суми податкових зобов'язань (нарахованих і сплачених), вартість активів, що підлягають оподаткуванню, фінансовий результат. Ці показники є факторами, що формують податкове навантаження [9, с. 184].

Податкове навантаження з податку на прибуток у фінансовому результаті банку розраховується як відношення розміру сплаченого податку на прибуток до різниці між валовими доходами і витратами (табл. 2).

Таблиця 2

Податкове навантаження з податку на прибуток у фінансовому результаті банків України за період 2009–2017 роки

Роки	Доходи, млн грн	Витрати, млн грн	Податок на прибуток, млн грн	Прибуток (збиток), млн грн	Податкове навантаження, %
2009	142 996	181 445	-675	-38 450	1,76
2010	136 848	149 875	-129	-13 027	0,99
2011	142 778	150 486	1212	-7 708	-15,7
2012	150 449	145 550	379	4 899	7,74

Роки	Доходи, млн грн	Витрати, млн грн	Податок на прибуток, млн грн	Прибуток (збиток), млн грн	Податкове навантаження, %
2013	168 888	167 452	1 630	1 436	113,5
2014	210 201	263 167	-2 383	-52 966	4,5
2015	199 193	265 793	-406	-66 600	0,6
2016	190 691	350 078	-418	-159 388	0,26
2017	178 235	202 595	3 293	-24 360	-13,5

За офіційними даними НБУ, що наведені в табл. 2, величина доходів банків, починаючи з 2015 року зменшується. Упродовж 2009–2011 і 2014–2017 років спостерігався від’ємний фінансовий результат загалом у банківській системі України, проте значення цього показника, як уже зазначалось, значно зменшилось – у 6,5 раза з 159 388 млн грн у 2016 році до 24 360 млн грн у 2017 р.

Банківська діяльність була прибутковою лише у 2012–2013 роках, що підтверджується додатним значенням величини чистого прибутку – 4 899 млн грн та 1 436 млн грн відповідно.

У 2016 році спостерігається колосальна збитковість банківського сектору України. З одночасним зменшенням доходів банків 2016 року порівняно із 2015 роком на 4,3%, витрати зросли майже на 32%. Збиток на банківському ринку за 2016 рік становив близько 160 млрд грн, що є надзвичайно високим показником збитку.

За таких умов, коли більшість вітчизняних банків працюють у збиток (за винятком 2012 і 2013 років), розрахунок податкового навантаження є неможливим. Разом з тим витрати з податку на прибуток у деяких роках мають додатне значення, а це пояснюється тим, що деякі банки за результатами звітного періоду зафіксували прибуток, а отже, сплатили до бюджету податкові платежі.

Представлені дані відображають загальну ситуацію в банківському секторі України, а не конкретних банків, тому загальне значення фінансового результату більшості комерційних банків є від’ємним, що унеможливорює розрахунок податкового навантаження.

Зважаючи на вплив оподаткування на фінансові результати банку, недостатня увага до оцінки податкових ризиків може призвести до прийняття економічно неефективних управлінських рішень у сфері податкового менеджменту банку [10]. Результатом податкового менеджменту як процесу є забезпечення оптимального

співвідношення податкового навантаження з показниками ефективності діяльності банку та контрольованого рівня податкових ризиків відповідно до цілей і завдань діяльності банку.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок про те, що фіскальна неефективність для державного бюджету податкового навантаження банківського сектору та ухилення від оподаткування пов’язані з низькою рентабельністю комерційних банків (майже половина банків мінімізують свої прибутки), яка викликана хронічною збитковістю банківської системи і зростанням рівня недовіри до банківських установ з боку населення.

Управління всіма напрямками діяльності банку повинне бути зорієнтоване на досягнення стратегічних цілей і завдань. Оскільки податковий менеджмент є складовим елементом системи управління банку, то цілі і завдання функціонування і розвитку банку в цілому є визначальними для цілей і завдань податкового менеджменту.

Зважаючи на вплив оподаткування на фінансові результати банківських установ, недостатня увага до оцінки податкових ризиків може призвести до прийняття економічно неефективних управлінських рішень у сфері податкового менеджменту банківського сектору. Тому результатом податкового менеджменту як процесу повинно бути забезпечення оптимального співвідношення податкового навантаження з показниками ефективності діяльності банку та контрольованого рівня податкових ризиків відповідно до цілей і завдань діяльності банку.

Виходячи з необхідності мінімізації негативного впливу оподаткування, основною метою впровадження податкового менеджменту в банку є розроблення комплексної системи управління податковою діяльністю, що забезпечить досягнення оптимального рівня податкового навантаження в контексті стратегічних цілей розвитку банку.

Список використаних джерел

1. Динаміка податкового навантаження в Україні в контексті реалізації податкової реформи / за ред. Т. І. Єфіменко, А. М. Соколовської. – К. : ДННУ «Академія фінансового управління», 2013. – 494 с.
2. Податковий кодекс від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
3. Показники банківської системи [Електронний ресурс] // Сайт Національного банку України. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=4661442&cat_id=34798593.
4. Сало І. В. Оподаткування банків : навчальний посібник / І. В. Сало, І. І. Д'яконова, Н. Г. Євченко. – Суми : Університетська книга, 2010. – 208 с.
5. Закон України від 28.12.2014 № 71-VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» [Електронний ресурс] // Офіційний портал Державної фіскальної служби України. – Режим доступу : <http://sfs.gov.ua/zakonodavstvo/podatkove-zakonodavstvo/zakoniukraini/63462.html>.
6. Проскура К. П. Особливості оподаткування банківських установ у 2015 році / К. П. Проскура // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет ; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2015. – Т. 20. – С. 176–186.
7. Бюджетний моніторинг: аналіз виконання бюджету за 2009–2017 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ibser.org.ua/publications/monitoringcategories/richnyu>.
8. Боринських В. Д. Особливості оподаткування прибутку комерційних банків України / В. Д. Боринських, В. М. Кміть // Економічний аналіз : зб. наук. пр. / Тернопільський національний економічний університет ; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2015. – Том 19. – № 1. – С. 123–129.
9. Цимбалюк І. О. Податкове навантаження як критерій ефективності ведення податкової політики / І. О. Цимбалюк, Н. В. Вишнеvsька // Економічний вісник університету : зб. наук. пр. – Переяслав-Хмельницький : ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – 2012. – № 19/1. – С. 183–187.
10. Сало І. В. Податковий менеджмент у банку : монографія / І. В. Сало, Н. Г. Євченко. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – 187 с.